

УДК 336.7(477):06.012

*Гаркавенко В.І., ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”,
Шаповал Ю.І., ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”*

“ОЧИЩЕННЯ” БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В УКРАЇНІ: ЦІНА ДЛЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ДЕРЖАВИ

Досліджено зарубіжну та вітчизняну практики виведення з ринку проблемних банків. Розглянуто основні проблеми банківського сектору в Україні внаслідок масштабного виведення банків з ринку. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо поліпшення ситуації в банківській системі.

Ключові слова: *Національний банк України, Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, неплатоспроможний банк, тимчасова адміністрація, ліквідація, витрати державного бюджету.*

Характерною особливістю сучасного етапу розвитку банківського сектору в Україні є так зване “очищення” – безпрецедентне скорочення кількості банків, яке розпочалося з кінця 2013 р. (з січня 2014 р. по 26 лютого 2017 р. з ринку виведено 87 банків).

Цей захід став першим етапом реалізації Комплексної програми розвитку фінансового сектору України до 2020 року, яким передбачалось “очищення” фінансового сектору – кардинальне вирішення проблеми “баластів” минулого, виведення з ринку недобросовісних гравців, розкриття власників учасників фінансового сектору¹. Проте на практиці масова ліквідація банків виявилася мало схожою на фундаментальні зміни банківського сектору, які “переформатують” його на більш прозорий та ефективний. В умовах економічної нестабільності процес агресивного виведення банків з ринку негативно впливає на інші сектори економіки. Безпосередніми наслідками закриття такої великої кількості банків стало стиснення кредитного потенціалу банківського сектору, погіршення фінансового стану підприємств, вплив депозитів, різке зростання фінансового навантаження на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб (далі – ФГВФО).

З огляду на це, **мета статті** – з’ясувати доцільність “очищення” банківського сектору як інструментарію його реструктуризації та визначити “ціну” такого “очищення” для суспільства та держави.

Інституційні механізми виведення проблемних банків з ринку: Україна крізь призму сучасного світового досвіду. У цілому сучасна українська практика “очищення” банківського сектору не відповідає світовому досвіду. Відповідно до світової практики спочатку застосовуються механізми “очищення” балансів банків від

¹ Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року: Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2015 р. № 391. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0391500-15>

проблемних активів². У разі, якщо перспектива неплатоспроможності є невідвратною, розробляється резолюція (режим роботи), яка має передбачати використання повного спектра доступних стратегій, але не обмежуючись ними:

- злиття або поглинання (merger & acquisition);
- передача акцій або майна (тобто активів і зобов'язань, у тому числі депозитів) покупцеві приватного сектору (purchase & assumption);
- передача акцій або майна та вкладів до брідж-банку (bridge-bank);
- конвертація депозитів в акції фінансової установи або переоформлення вкладів у спеціальний субординований кредит на поповнення капіталу (bail-in);
- призначення адміністратора, який бере на себе контроль і управління банком з метою відновлення платоспроможності банку або частини його бізнесу;
- ліквідація банку з виплатою коштів застрахованим вкладникам або переведення їх рахунків, а потім згортання діяльності банку і продаж його активів [2, с. 46].

Світова практика свідчить, що найпоширенішою формою реорганізації проблемних банків є злиття та поглинання. Банки (навіть ті, які збанкрутували) є привабливими об'єктами для інвесторів, особливо для фінансових організацій, які прагнуть отримати нематеріальні вигоди. У ряді випадків власники акцій і деякі кредитори йдуть на поступки для залучення потенційних покупців.

Якщо метод злиття та поглинання не може бути реалізований, то розглядається метод купівлі та прийняття на себе зобов'язань, який полягає в тому, що сильний у фінансовому відношенні банк або приватний інвестор купує частину або всі активи та бере на себе частину або всі зобов'язання банку-банкрута. Операції купівлі та прийняття на себе зобов'язань у більшості країн передбачають відкликання банківської ліцензії та початок процедури закриття банку ліквідаційною комісією.

Брідж-банк є технологією виведення з ринку проблемного банку, яка дозволяє банку продовжувати операції до того моменту, поки не буде ухвалено остаточне рішення про його ліквідацію. “Слабкий” банк (weak bank) закривається органом, який видав ліцензію, і ліквідується, а брідж-банк отримує ліцензію й управляється ліквідаційною комісією [2].

В Україні ж найчастіше використовується механізм ліквідації нежиттєздатних банків, оскільки банки та держава не мають стимулів застосовувати інші схеми роботи із “слабкими” банками. Так, не зважаючи на те, що регламентовані Законом України³ принципи діяльності “перехідного банку” відповідають загальноприйнятому механізму брідж-банку, в українській практиці цей механізм не застосовується.

Принципом ефективного банківського нагляду Базельського комітету регламентується, що “орган нагляду на ранньому етапі втручається з метою вирішення питань щодо небезпечної та неефективної практики або дій, які можуть наражати на ризик банки або банківську систему” [3]. Проте на практиці НБУ звертається до ФГВФО для виведення з ринку банків, які вже є неліквідними. Згідно з чинним законодавством,

² Форми і методи рекапіталізації банків, які застосовувалися в період кризи, ґрунтовно висвітлено в науково-аналітичній доповіді [1].

³ Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>

інвестора починають шукати вже після того, як НБУ визнав банк неплатоспроможним, а ФГВФО запровадив тимчасову адміністрацію. Практично всі банки, якими доводиться управляти ФГВФО, ліквідуються.

Законом України⁴ визначено обов'язок НБУ – ухвалити рішення про належність банку до категорій проблемних і неплатоспроможних у разі настання хоча б однієї із зазначених підстав. Крім того, законодавством передбачено право НБУ визнати банк проблемним і з інших підстав, ніж прописано у даному законі. Постановою № 494⁵ НБУ розширив перелік підстав, за наявності яких він має право віднести банк до категорії проблемних: в разі встановлення факту вчинення банком ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників або інших кредиторів банку, якщо іноземними державами, міждержавними об'єднаннями або міжнародними організаціями застосовані санкції до цього банку або власникам суттєвої участі в банку, що становлять загрозу інтересам вкладників або інших кредиторів банку і (або) стабільності банківської системи". Водночас Постановою № 365⁶ Національний банк України розширив перелік ознак ризикової діяльності банків⁷. Отже, ухвалення рішення НБУ про визнання банку неплатоспроможним може мати суб'єктивний характер. При цьому рішення НБУ про визнання банку як проблемного є банківською таємницею⁸, що знижує рівень прозорості дій НБУ.

З 2012 р. повноваження ФГВФО розширено з наданням йому повноважень щодо виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі шляхом тимчасової адміністрації та ліквідації банків (організації відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, продажу неплатоспроможного банку або створення та продаж перехідного банку)⁹.

Законодавством чітко визначено, що ФГВФО має повноваження при тимчасовій адміністрації подавати від імені банку позови майнового та немайнового характеру до суду, у тому числі про ухвалення рішення, відповідно до якого боржник банку має надати інформацію про свої активи¹⁰; при ліквідації звертатися з вимогами до суду про-

⁴ Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III, ст. 75, 76. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

⁵ Про затвердження Змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства: Постанова Національного банку України від 15.08.2014 р. № 494. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0494500-14>

⁶ Про внесення змін до Положення про застосування Національним банком України заходів впливу: Постанова Національного банку України від 02.08.2016 р. № 365. URL: <https://bank.gov.ua/document/download?docId=34705195>

⁷ Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua>

⁸ Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III, ст. 75. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

⁹ Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. № 4452-VI, ст. 4. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4452-17>

¹⁰ Там само, ст. 37.

ти пов'язаної з банком особи у разі недостатності майна банку¹¹. Проте на практиці ФГВФО не спроможний ефективно управляти активами банків, що ліквідуються.

Станом на 01.12.2016 р.¹² ФГВФО подано до правоохоронних органів 3478 заяв про вчинення кримінального злочину на загальну суму 273,7 млрд грн, при цьому тільки 16 справ дійшло до суду, 6 справ розглянуто по суті та у 5 – на суму 692,0 тис. грн винесено обвинувальні вироки. Крім того, 382 заяви подано до суду на власників і вищій менеджмент неплатоспроможних банків на загальну суму 173,4 млрд грн (у тому числі за ст. 2181 Кримінального кодексу України “Доведення до неплатоспроможності” – 67 заяв на загальну суму 85,7 млрд грн) [4].

Основними підставами у відмові ФГВФО в задоволенні позовних вимог є:

- недоведеність наявності в діях відповідача всіх елементів складу цивільного правопорушення (протиправної поведінки, збитків, причинного зв'язку між протиправною поведінкою та збитками, вини), які могли призвести до настання негативних фінансово-економічних наслідків для банку та його неплатоспроможності (не доведено вини акціонера);
- відмова відповідача (акціонера банку) придбати акції додаткового випуску, згідно з Законом України (ст. 27)¹³, не вважається неправомірною бездіяльністю, що призвела до неплатоспроможності банку, оскільки придбання акцій додаткової емісії є переважним правом, а не обов'язком акціонера (банк “Меркурій”);
- непередбаченість чинним законодавством автоматичної відповідальності власників істотної участі за зобов'язаннями банку у випадку визнання його неплатоспроможним;
- визначення конкретної суми збитків можливе після продажу активів [4].

Крім того, набула активного поширення практика відновлення діяльності ліквідованих банків за рішеннями судів (табл. 1).

Згідно із Законом України¹⁴, більшість оскаржених рішень НБУ про визнання банків неплатоспроможними не оприлюднено, а ті матеріали справ, які є у відкритому доступі, містять посилання на прецедент для скасування постанов НБУ.

Скасовуючи рішення НБУ про визнання банків неплатоспроможними та про запровадження тимчасових адміністрацій і відкликання ліцензій, суди посилаються на те, що застосування Національним банком України заходів впливу є правомірним лише у разі наявності для цього відповідних правових підстав, дотримання НБУ законодавчо визначеної процедури їх застосування, строків притягнення власників і топ-менеджерів банків до відповідальності.

¹¹ Там само, ст. 52.

¹² Відповідно до прес-релізу ФГВФО, станом на 01.02.2017 р. ним подано 3835 заяв до правоохоронних органів щодо виявлених під час роботи у неплатоспроможних банках фактів порушення законодавства на загальну суму 295,50 млрд грн. При цьому суб'єктами злочинів, які призвели до порушень на найбільшу суму, є власники або керівники банків (403 заяви на суму 184,32 млрд грн). Це майже 40% від балансової вартості активів (Див.: Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. URL: <http://www.fg.gov.ua>).

¹³ Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-17>

¹⁴ Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV, п. 4, ст. 7. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>

Таблиця 1

Банки, щодо яких суди ухвалили рішення про відновлення їх діяльності або про скасування рішення про їх визнання неплатоспроможними

Банк	Рішення судів, що не підтвердили правомірність дій НБУ
ПАТ "Банк Велес"	Рішення Вищого адміністративного суду України від 16.11.2016 р. у справі № К/800/15569/16 про скасування постанови НБУ про віднесення до категорії неплатоспроможних ПАТ "Банк Велес"
ПАТ "АКБ "Капітал"	Донецьким окружним адміністративним судом 07.10.2015 р. прийнято постанову, якою скасовано та визнано протиправними рішення НБУ та ФГВФО від 20.07. 2015 р. щодо визнання ПАТ "АКБ "Капітал" неплатоспроможним та запровадження тимчасової адміністрації. Донецький апеляційний адміністративний суд 13.11.2015 р. залишив рішення суду першої інстанції без змін
ПАТ "Банк "Київська Русь"	Київський апеляційний адміністративний суд 05.12.2016 р. у справі № 826/22323/15 скасував постанову Правління НБУ щодо неплатоспроможності ПАТ "Банк "Київська Русь" та постанову про його ліквідацію
ПАТ "КБ "Преміум"	Рішення Вищого адміністративного суду України від 29.03.2016 р. у справі № 826/2607/16 про скасування постанови НБУ про віднесення до категорії неплатоспроможних ПАТ "КБ "Преміум"
ПАТ "Радикал банк"	Окружний адміністративний суд міста Києва 07.04.2016 р. скасував постанову НБУ про віднесення до категорії неплатоспроможних ПАТ "Радикал банк"
ПАТ "Родовід банк"	За рішенням Печерського районного суду міста Києва від 22.04.2016 р. у справі № 757/19277/16-ц, членам виконавчої дирекції Фонду заборонено вносити пропозицію до НБУ та приймати рішення про ліквідацію ПАТ "Родовід банк"
ПАТ КБ "Союз"	Окружний адміністративний суд міста Києва 28.03.2016 р. визнав протиправною і скасував постанову щодо відкликання банківської ліцензії та ліквідації ПАТ КБ "Союз". Київський апеляційний адміністративний суд 26.04.2016 р. залишив без задоволення скарги НБУ та ФГВФО
ПАТ "Східно-промисловий комерційний банк"	Рішення Луганського окружного адміністративного та Донецького апеляційного адміністративного судів про скасування постанови НБУ про віднесення до категорії неплатоспроможних ПАТ "Східно-промисловий комерційний банк"
"Укргазпром-банк"	Окружний адміністративний суд міста Києва 14.03.2016 р. визнав протиправною бездіяльність регулятора щодо "Укргазпромбанку", Київський апеляційний адміністративний суд 26.04. 2016 р. підтвердив рішення Окружного адміністративного суду міста Києва про протиправність бездіяльності НБУ щодо ліквідованого "Укргазпромбанку"
ПАТ "Український інноваційний банк"	Рішення Вищого адміністративного суду України від 31.08.2016 р. у справі № 826/1162/16 про скасування постанови НБУ про віднесення до категорії неплатоспроможних ПАТ "Український інноваційний банк"
ПАТ "КБ "Фінансова ініціатива"	Ухвалою Господарського суду міста Києва від 15.10.2015 р. у справі № 910/26664/15, за позовом "Perusta Constructions LTD", членам виконавчої дирекції Фонду заборонено вносити пропозицію до НБУ та ухвалювати рішення про ліквідацію ПАТ "КБ "Фінансова ініціатива"
ПАТ "Банк Форум"	Вищий адміністративний суд України 22.01.2015 р. скасував рішення ФГВФО про ліквідацію ПАТ "Банк Форум", задовольнивши касаційну скаргу мажоритарія банку "Yernamio Consulting LTD"
ПАТ "Банк "Юнісон"	Ухвалою Дніпропетровського районного суду Дніпропетровської області від 16.05.2016 р. у справі № 2-175/1932/16-ц членам виконавчої дирекції Фонду заборонено вносити пропозицію до НБУ та ухвалювати рішення про ліквідацію ПАТ "Банк "Юнісон"

Джерело: складено авторами за даними з відкритих джерел.

Суди роблять акцент на тому, що НБУ зобов'язаний надати банку 180 днів для відновлення платоспроможності і тільки після закінчення цього строку може визнавати його неплатоспроможним. Так, згідно із Законом України¹⁵, є регламентований строк (180 днів), протягом якого банк повинен привести свою діяльність у відповідність до вимог законодавства і не пізніше якого НБУ зобов'язаний вирішити питання про визнання його неплатоспроможним. Чинне законодавство, з одного боку, містить гарантії надання банку можливості привести його діяльність у відповідність до вимог законодавства у межах зазначеного строку, а з іншого, передбачаючи повноваження НБУ ухвалювати рішення про неплатоспроможність банку у будь-який строк до 180 днів, – їх нівелюють, тим самим надаючи потенційну можливість дочасного визнання банку неплатоспроможним, що створює додаткові ризики порушення інтересів вкладників і кредиторів банку.

Судді постановляють, що приписи ст. 75, 76 зазначеного Закону України є нечіткими, неузгодженими і непередбачуваними у застосуванні, оскільки допускають декілька варіантів юридично значущої поведінки суб'єктів правовідносин і множинне розуміння їх прав і обов'язків, що є порушенням принципу правової визначеності. Судова колегія у справі щодо законності ліквідації ПАТ “Український інноваційний банк” також звертає увагу, що така підстава визнання банку неплатоспроможним, як нездатність його учасників забезпечити рівень капіталізації, є необґрунтованою, оскільки НБУ не визначає, яким чином ним встановлено неспроможність безпосередньо учасників здійснити капіталізацію банку, що вказує на невмотивованість такого рішення НБУ¹⁶. Крім того, колегія суддів встановлює, що в матеріалах справи щодо законності ліквідації ПАТ “Банк “Київська Русь” про фінансові показники банку відсутні будь-які докази щодо порядку здійснення моніторингу, його періодичності, повноти, правильності та об'єктивності даних, законності способу отримання таких даних, вірності показників¹⁷.

Водночас суди задовольняють позови клієнтів банків щодо визнання неправомірною бездіяльність НБУ, яка призвела до ліквідації банків. Так, стосовно ПАТ “Брокбізнесбанк” суд визнав протиправною бездіяльність НБУ з 01.07.2011 р. по 28.02.2014 р., оскільки не вжив належних заходів щодо забезпечення захисту законних інтересів вкладників і кредиторів для безпеки збереження коштів на банківських рахунках, що призвело до порушення строків проведення інспекційної планової перевірки (не рідше ніж 1 раз на 36 місяців); з листопада 2013 р. по лютий 2014 р., оскільки не вжив адекватних, негайних і рішучих дій, не ухвалив своєчасно рішення про застосування адекватного заходу впливу до ПАТ “Брокбізнесбанк” на підставі проведеної перевірки та складеного Звіту про інспектування та встановленої рейтингової оцінки за системою CAMELSO, що призвело до стійкої фінансової

¹⁵ Про банки та банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р. № 2121-III, ст. 75, 76. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

¹⁶ Ухвала Вищого адміністративного суду України від 31.08.2016 р. у справі № 826/1162/16. URL: <http://document.ua/pro-viznannja-protipravnimi-ta-skasuvannja-postanovi-pravlin-doc284345.html>

¹⁷ Постанова Київського апеляційного адміністративного суду від 5.12.16 р. у справі № 826/22323/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63188566>

неплатоспроможності ПАТ “Брокбізнесбанк”; провів операції репо без перевірки платоспроможності; не здійснив планової виїзної перевірки ПАТ “Брокбізнесбанк” у період до 28.02.2014 р. з питань фінансового моніторингу протягом понад 2 роки¹⁸.

“Очищення” банківського сектору: передумови, масштаби та наслідки. Окупація Криму та воєнна агресія на Сході України спричинили серйозні проблеми для банківського сектору, що згодом запустило ланцюгову реакцію в усіх секторах економіки нашої країни.

Девальвація національної валюти зробила неможливим для більшості позичальників обслуговування валютних позик, що стало однією з ключових причин зростання простроченої заборгованості, показники якої істотно перевищують рівень 2008–2010 рр.¹⁹. Погіршення якості кредитів та інших активів банків призвело до необхідності формування ними додаткових резервів – сумарно за 2014–2016 рр. відрахування в резерви²⁰ за їх активними операціями перевищили 400 млрд грн.

Зростання проблемної заборгованості через девальвацію гривні, зловживання менеджменту та власників банків призвели до збитковості банківського сектору. Важливими причинами збитковості банків стали також втрата активів унаслідок анексії Криму та ситуації на Сході України, а також зростання вартості ресурсів. З лютого 2014 р.²¹ і впродовж 2015–2016 рр. діяльність банківського сектору була збитковою²². Так, із січня 2014 р. по 1 березня 2017 р. з ринку виведено 87 банків, з яких: 81 – шляхом ліквідації; 1 – шляхом продажу інвестору; у 5 банках, що належать до категорії неплатоспроможних, діє тимчасова адміністрація (рис. 1). Переважна кількість банків, виведених з ринку, – банки з вітчизняним і псевдо-іноземним капіталом (ПАТ “Всеукраїнський акціонерний банк” (ПАТ “ВіЕйБі Банк”), ПАТ “КБ “Надра”, ПАТ “Банк Форум”, ПАТ “Банк “Київська Русь”, ПАТ “Західкомбанк”, ПУАТ “Фідобанк”, ПАТ “Банк “Юнісон”, АТ “Дельта Банк”).

¹⁸ Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва від 17.03.15 р. у справі № 826/19469/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/43184563>

¹⁹ Питома вага прострочених кредитів у кредитному портфелі банків зросла із 7,7% на кінець 2013 р. до 24,2% на кінець листопада 2016 р. (найвище значення у 2008–2010 рр. – 11,2%). Фактично частка проблемних кредитів є значно більшою, оскільки до складу простроченої заборгованості не включено реструктуризовані кредити та заборгованість неплатоспроможних банків.

²⁰ 2014 р. – 103 млрд грн, або 39% загального обсягу витрат банків; 2015 р. – 114 млрд грн, або 43%; 2016 р. – 198 млрд грн, або 57%.

²¹ Станом на 01.07.2014 р. офіційно фінансовий результат діяльності банків був позитивним (1,25 млрд грн), проте саме у червні 2014 р. два великих банки переведено в категорію тих, що перебувають в стадії ліквідації – сума збитку цих банків вже за підсумками I кварталу 2014 р. становила 3,3 млрд грн (ПАТ “Брокбізнесбанк” – 2518 млн грн; ПАТ “Банк Форум” – 782 млн грн).

²² Сумарно за 3 роки банками отримано від’ємний фінансовий результат у сумі 279 млрд грн.

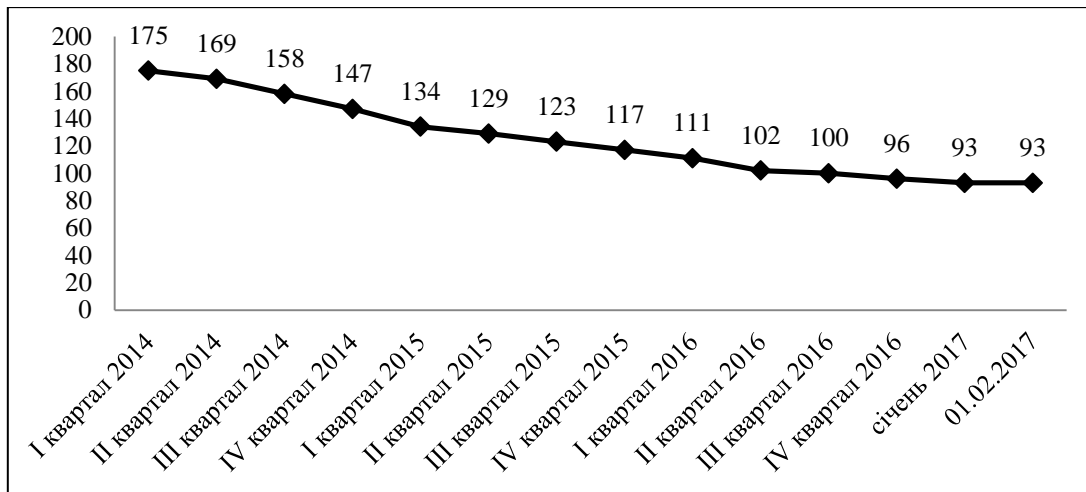

Рис. 1. Виведення банків з ринку у 2014–2017 рр., один.

Джерело: складено авторами за даними: Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua>; Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. URL: <http://www.fg.gov.ua>

Унаслідок виведення банків з ринку потенційні втрати клієнтів (вкладників і кредиторів банків) становили (на кінець травня 2016 р.) понад 300 млрд грн, у тому числі: 270 млрд грн – юридичних осіб; 32 млрд грн – фізичних осіб по вкладах, не гарантованих державою [5].

Активне виведення банків з ринку призвело до різкого зростання фінансового навантаження на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: за 2014–2016 рр. вкладникам банків-банкрутів сплачено 81 млрд грн.

Для здійснення виплат ФГВФО змушений здійснювати запозичення в Уряді, для чого останній розмістив облігації внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) строком на 15 років з процентною ставкою 10–12,5%, на загальну суму 59,6 млрд грн²³. Сукупні витрати на обслуговування цих ОВДП становлять 105,6 млрд грн.

Перспектива повернення коштів, що знаходилися на рахунках підприємств у банках, щодо яких ухвалено рішення про введення тимчасової адміністрації або ліквідації, практично відсутня, оскільки оціночна вартість активів таких банків у декілька разів є меншою, ніж їх балансова вартість. Станом на 01.01.2017 р. загальна балансова вартість активів 85-ти банків, виведених з ринку, становить 471 млрд грн, а оціночна – 97,5 млрд грн, або 20% від балансової вартості [6]. Вартість активів окремих неплатоспроможних банків і надходження за цими активами (на ці банки припадає 58% балансової вартості 85-ти банків, виведених з ринку) наведено в таблиці 2.

²³ 2014 р. – 10,1 млрд грн, строком 15 років і процентною ставкою 12,5%; 2015 р. – 41,5 млрд грн (2 випуски: 20 млрд грн та 21,5 млрд грн, процентна ставка – 12%; 2016 р. – 7,941 млрд грн, процентна ставка – 10%).

Таблиця 2

Вартість активів окремих неплатоспроможних банків

Банк	Балансова вартість активів, млн грн	Оціночна вартість активів, млн грн	Оціночна вартість до балансової вартості %	Надходження станом на 01.01.2017 р., млн грн				Співвідношення надходжень до балансової вартості, %
				Всього	у тому числі:			
					погашення заборгованості за кредитами	реалізація майна банку	інші надходження *	
ПАТ "Брокбізнес-банк"	18897,8	2959,4	15,7	1078,1	157,8	434,1	486,2	5,7
ПАТ "Банк "Форум"	18250,3	7089,1	38,8	2752,4	1101,8	1148,6	502,1	15,1
ПАТ "ВіЕйБі Банк"	25189,0	5606,4	22,3	1185,2	170,7	116,7	897,7	4,7
ПАТ "КБ "Південкомбанк"	9792,2	477,9	4,9	215,7	12,1	201,5	2,2	2,2
ПАТ "Імексбанк"	14 806,1	2043,8	13,8	114,6	37,3	48,2	29,0	0,8
ПАТ "КБ "Надра"	45 030,6	7736,1	17,2	999,5	577,5	370,6	51,4	2,2
АТ "Дельта Банк"	86922,8	29187,2	33,6	6426,2	5631,8	39,4	755,0	7,4
ПАТ "Фінанси та Кредит"	45065,4	9969,2	22,1	554,2	345,7	69,8	138,7	1,2
ПАТ "Златобанк"	10493,6	1467,2	14,0	342,3	124,6	96,2	121,5	3,3
Всього	274447,8	66536,4	24,2	13668,2	8159,3	2525,1	2983,8	4,98

* Купон за цінними паперами, продаж (обмін) валюти, оренда, погашення дебіторської заборгованості, повернення гарантованого депозиту тощо.

Джерело: складено авторами за даними: Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. URL: <http://www.fg.gov.ua>

Співвідношення оціночної та балансової вартості активів банків, виведених з ринку, коливається в межах від 0,2% до 70%. У багатьох випадках це може свідчити, насамперед, про зловживання з боку посадових осіб як ФГВФО (не виключено, за змовою з оцінювачами) з метою розпродажу активів банків за непрозорими умовами (із заниженням ціни), так і банків (відображення в бухгалтерському обліку "фіктивних" активів). Одним з підтверджень необ'єктивної оцінки активів є істотне перевищення ціни реалізації активів над оціночною вартістю. Приклади щодо майнових прав вимоги за кредитними договорами та основних засобів наведено в таблицях 3, 4.

Щодо 13-ти банків²⁴, виведених з ринку, суди різних інстанцій прийняли ухвали щодо скасування рішень НБУ та ФГВФО про їх віднесення до категорії неплатоспроможних і ліквідацію. Імовірно, на "плечі" платників податків держава перекидає і відшкодування збитків власникам цих 13-ти банків. Балансова вартість активів цих банків перевищує 76 млрд грн, оціночна є набагато нижчою.

²⁴ ПАТ "Брокбізнесбанк", ПАТ "Банк "Форум", ПАТ "Енергобанк", ПАТ "Банк "Київська Русь", ПАТ "Східно-промисловий комерційний банк", ПАТ "Укргазпромбанк", ПАТ "АКБ "Капітал", ПАТ "Радикал банк", АТ "Банк "Велес", ПАТ "КБ "Фінансова ініціатива", ПАТ "Укрінбанк", ПАТ "Преміум", ПАТ "Союз".

Таблиця 3

“Об’єктивність” оцінки майнових прав вимоги за кредитними договорами, тис. грн

Банк	Тип кредиту, де ЮО – юридична особа, ФО – фізична особа	Залишок заборгованості на дату реалізації (екв. грн)	Оціночна вартість права вимоги за кредитом, без ПДВ	Ціна реалізації активу	Різниця між ціною реалізації та оціночною вартістю майна	Співвідношення оціночної та балансової вартості, %	Співвідношення ціни реалізації та балансової вартості, %
ПАТ “Банк Київська Русь”	Іпотека (ФОП)	9185	819	2747	1928	9	30
ПАТ “Автокразбанк”	Іпотека (ФОП)	112 656	17 226	30 300	13074	15	27
ПАТ “Укргазпромбанк”	Іпотека (ФО)	5487	974	2219	1245	18	40
ПАТ “Укргазпромбанк”	Іпотека (ФО)	2477	1129	2034	904	46	82
АТ “Банк “Фінанси та Кредит”	Іпотека (ЮО)	58 374	15 744	28 037	12 293	27	48
ПАТ “Златобанк”	Автокредит (ЮО)	15 886	1679	8060	6382	11	51
ПАТ “Златобанк”	Іпотека (ЮО)	23 955	5508	11 028	5520	23	46
ПАТ “Златобанк”	Автокредит (ФО)	32 459	7770	15 044	7274	24	46
ПАТ “Єврогазбанк”	Інша застава (ЮО)	12 779	397	1909	1512	3	15
ПАТ “Радикал Банк”	Іпотека (ЮО)	15 087	490	4674	4184	3	31
ПАТ “Банк “Форум”	Іпотека (ЮО)	41 631	6705	22 946	16 241	16	55
Всього		329 976	58 441	128 998	70 557	18	39

Джерело: складено авторами за даними: Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. URL: <http://www.fg.gov.ua>

Крім того, внаслідок “очищення” банківського сектору недоотримано податкових надходжень від:

- підприємств, які понесли збитки від неповернення коштів, що знаходилися на їхніх рахунках у збанкрутілих банках;
- комерційних банків, через їх збитковість і банкрутство;
- фізичних осіб, які втратили роботу через банкрутство банків і підприємств.

Такою є ціна “очищення” банківського сектору для бюджету та суспільства.

Унаслідок девальвації національної валюти та виведення банків з ринку значних збитків зазнали юридичні особи та населення, внаслідок чого істотно погіршився фінансовий стан багатьох підприємств, окремі з них збанкрутували. Втрати позичальників-резидентів на курсовій різниці становили за 3 роки 564 млрд грн (нефінансових корпорацій – 443 млрд грн, фізичних осіб – 115 млрд грн).

Таблиця 4

“Об’єктивність” оцінки основних засобів заставного майна, тис. грн

Банк	Найменування активу	Опис активу	Балансова вартість	Оціночна вартість, з ПДВ	Ціна реалізації активу	Різниця між ціною реалізації та оціночною вартістю майна	Співвідношення оціночної та балансової вартості, %	Співвідношення ціни реалізації та балансової вартості, %
ПАТ “КБ “Надра”	Будівлі та споруди	Будівля (м. Чернівці)	13852	2737	10693	7955	20	77
АТ “Банк “Фінанси та Кредит”	Нежитлове приміщення	3 комплекси (молокозавод, автотранспортне підприємство, очисні споруди) та устаткування, обладнання, інвентар, основні засоби (Чернігівська обл.)	9979	12474	21909	9435	125	220
АТ “Банк “Фінанси та Кредит”	Інші основні засоби	Устаткування, обладнання, інвентар, основні засоби та інше майно	5374	6717	11591	4874	125	216
ПАТ “Дельта Банк”	Будівлі та споруди	Будинок із земельною ділянкою (м. Мукачеве)	6538	5974	10096	4122	91	154
Всього			35743	27901	54289	26387	78	152

Джерело: складено авторами за даними: Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. URL: <http://www.fg.gov.ua>

Ситуація в банківській системі стала однією з головних причин стрімкоподібного зростання обсягу державного боргу, який зріс (з урахуванням гарантованого) за три роки у 3,3 рази²⁵ і на кінець 2016 р. досяг 1,93 трлн грн (рис. 2). Рівень державного боргу України у декілька разів перевищує критичне значення показників боргової залежності держави²⁶ (82% ВВП, або 313% доходів державного бюджету).

²⁵ Із 584,8 млрд грн на кінець 2013 р. до 1929,8 млрд грн за 2016 р., тобто на 1345 млрд грн.

²⁶ За 2016 рік: показник відношення державного та гарантованого державою боргу України до ВВП становив 82% при припустимому рівні боргової залежності, визначеному МВФ і Світовим банком для країн з ринками, що формуються, у 30% та встановленому статтею 18 Бюджетного кодексу України та Копенгагенськими критеріями членства в ЄС у 60%; показник фіскальної спроможності держави (відношення державного та гарантованого державою боргу до доходів державного бюджету) становив 313%, що у 3 рази перевищує критичний рівень.

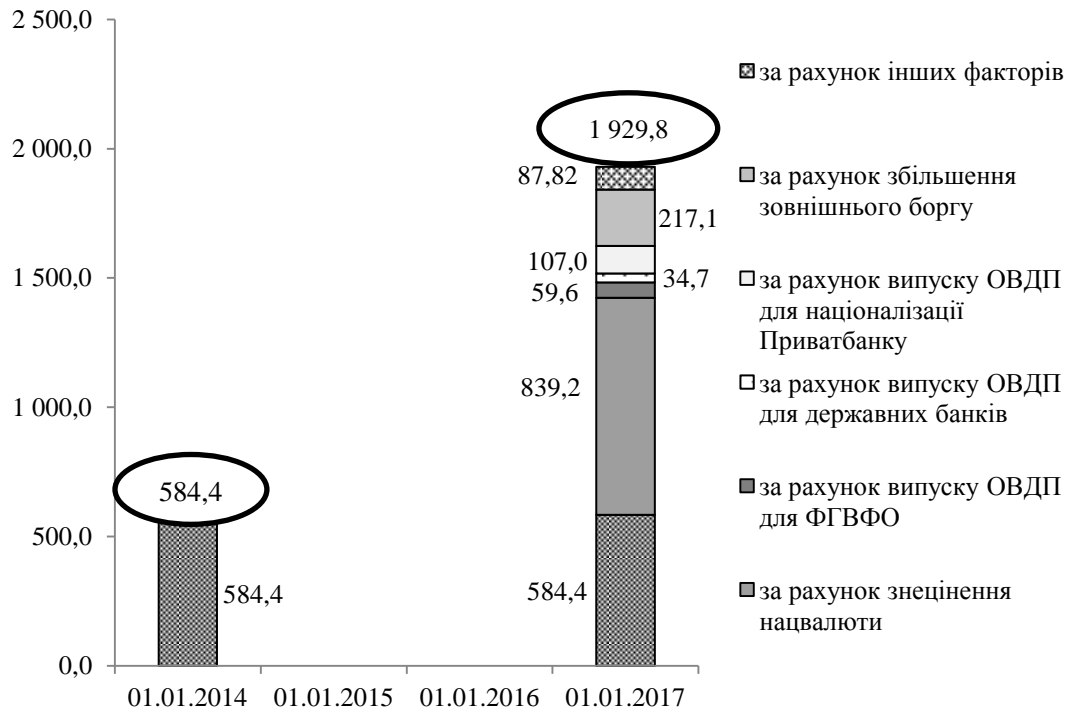

Рис. 2. Державний та гарантований державою борг України, млрд грн

Джерело: складено авторами за даними: Офіційний сайт Національного банку України. URL: <https://www.bank.gov.ua>; Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>

Внаслідок знецінення національної валюти²⁷ державний борг збільшився на 839 млрд грн (62% приросту боргу), що зумовлено його структурою, яка склалась у попередні роки і яка свідчила про валютну вразливість сектору державних фінансів²⁸.

Необхідність докапіталізації українських банків значною мірою пов'язана із знеціненням національної валюти, за рівнем якої Україна у 2015 р. стала лідером у світі.

Після випуску ОВДП для вирішення у 2014–2016 рр. проблем, пов'язаних з діяльністю банківського сектору (фінансування ФГВФО з метою відшкодування гарантованих сум по збанкрутілих банках, збільшення капіталу державних банків і банків з

²⁷ Розрахунок: $(27,1909 - 7,993) \cdot 43,713 = 839$ (млрд грн), де: $(27,1909 - 7,993)$ – курсова різниця на початок 2017 р. та 2014 р. (грн/дол. США), 43,713 – сума боргу, номінованого в іноземній валюті, на початок 2014 р. (млрд дол. США).

²⁸ На початок 2014 р. частка боргу, номінованого в іноземній валюті, у загальній сумі державного боргу становила 59,8%, з точки зору фінансової безпеки, майже у 1,5 раза перевищувала критичне значення показника для країн з ринками, що формуються (40,3% – за методикою МВФ). На початок 2017 р. ця частка вже становила 69,7%.

державною участю, переходу ПАТ КБ “ПриватБанк” у стовідсоткову державну власність), державний борг збільшився на 201,3 млрд грн, а це – 145% видатків держбюджету на оборону за 3 роки, або 583% видатків на охорону здоров’я, або майже 60% видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення (табл. 5).

Таблиця 5

Витрати державного бюджету, пов’язані з діяльністю банківської системи,
млрд грн

Показники	2014	2015	2016	2014–2016
Випуск ОВДП для фінансування ФГВФО з метою відшкодування гарантованих сум по збанкрутілих банках	10,118	41,5	7,941	59,559
Випуск ОВДП для докапіталізації державних банків і банків з участю держави, у тому числі:	16,599	3,837	14,275	34,710
АТ “Укрексімбанк”	5,0	–	9,319	14,319
АТ “Ощадбанк”	11,599	–	4,956	16,554
АБ “Укргазбанк”	–	3,837	–	3,837
Випуск ОВДП для націоналізації ПАТ КБ “ПриватБанк”	–	–	107,0	107,0
Всього випуск ОВДП для вирішення проблем з банківською системою	26,716	45,337	129,216	201,269
Сукупні витрати на обслуговування ОВДП, випущених відповідно до пунктів 1–3	30,680	78,345	101,154	210,179
Для порівняння:				
Видатки державного бюджету на:				
оборону	27,363	52,005	59,349	138,717
охорону здоров’я	10,581	11,450	12,456	34,488
соціальний захист та соціальне забезпечення	80,558	103,701	151,965	336,225
Доходи державного бюджету:				
податок і збір на доходи фізичних осіб	12,646	45,062	59,810	117,518
податок на прибуток підприємств	39,942	34,776	54,344	129,062

Примітка: “–” – випуск ОВДП не проводився.

Джерело: складено авторами за даними: Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <http://www.minfin.gov.ua>

Крім того, сукупні витрати на обслуговування цих ОВДП становлять 210 млрд грн, розмір заборгованості за цими ОВДП значно перевищує податкові надходження до державного бюджету за цей період як податку та зборів на доходи фізичних осіб, так і податку на прибуток підприємств.

З огляду на те, що переважна частина ОВДП (за сумою основного боргу), що перебувають в обігу, знаходяться у портфелі НБУ (станом на 01.01.2017 р. – 382 млрд грн, або 57,3%) та є основним джерелом його доходів (за 2015 р. – 54,4% чистих доходів), можна стверджувати, що “завдяки” проблемам банківського сектору НБУ вимушено отримує великі доходи, які в подальшому також буде перекладено на всіх плат-

ників податків і громадян країни.

Висновки і пропозиції. У 2014–2016 рр. в Україні відбулось безпрецедентне за масштабами “очищення” банківського сектору, що призвело до “стиснення” кредитного потенціалу банків, скорочення їх ресурсної бази та послаблення ролі в опосередкуванні трансформації заощаджень у продуктивний капітал.

Унаслідок специфіки вітчизняної практики виведення з ринку проблемних банків і захисту прав кредиторів, за наявних законодавчих прогалів, що регулюють ці відносини, істотно зросло також навантаження на державні фінанси (передусім на цілі докапіталізації державних банків і покриття виплат вкладникам перед ФГВФО).

Наслідки “очищення” банківського сектору залишаються сьогодні однією з основних перешкод для відновлення кредитування реального сектору економіки, що ускладнить дію ринкових механізмів економічного поживлення. Для мінімізації цих ефектів необхідно:

- забезпечити адекватне виконання НБУ наглядової та контролюючої функції (контроль за цільовим використанням кредитів рефінансування, якісний пруденційний нагляд та система оцінки ризиків, відповідальність за результати інспектування, своєчасна реакція на проблеми банків, ефективність інституту кураторства тощо);

- підвищити прозорість і ефективність діяльності ФГВФО та Державної служби фінансового моніторингу;

- удосконалити правовий механізм захисту вкладників і кредиторів банків (зміни черговості задоволення вимог кредиторів).

Список використаних джерел

1. Рекапіталізація банків в Україні/за ред. Н.М. Шелудько. Київ: ДУ “Ін-т економіки та прогнозування НАН України”, 2012. 88 с.
2. Guidelines for identifying and dealing with weak banks. The Basel Committee on Banking Supervision, July 2015. URL: <http://www.bis.org/bcbs/publ/d330.pdf>
3. Основні принципи ефективного банківського нагляду (Основні Базельські принципи). Принцип № 11. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251>
4. Оленчик А. Національна система гарантування вкладів фізичних осіб: виклики і пріоритети. Матеріали круглого столу ГО “Клуб банкірів” на тему: “Національна система гарантування вкладів: виклики і пріоритети” (23.12.2016). Київ, 2016.
5. Украинская рулетка: граждане и бизнес потеряли в банках-банкротах свыше 300 млрд гривен. Можно ли построить в Украине европейскую систему гарантирования вкладов. URL: <http://forbes.net.ua/business/1416943-ukrainskaya-ruletka-grazhdane-i-biznes-poteryali-v-bankah-bankrotah-svyshe-300-mlrd-griven>
6. Сирота В., Сколотяний Ю. Нацбанк і Фонд гарантування вкладів: погана гра двох “поліцейських” з величезним мінусом для суспільства. *Дзеркало тижня. Україна*. 2017. 18 лютого. URL: <http://gazeta.zn.ua/finances/nacbank-i-fond-garantirovaniya-vkladov-plohaya-igra-dvuh-policeyskih-s-ogromnym-minusom-dlya-obschestva-.html>

References

1. Sheludko, N.M. (Ed.). (2012). *Rekapitalizatsiia bankiv v Ukraini* [Recapitalization of banks in Ukraine]. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian]
2. Guidelines for identifying and dealing with weak banks. The Basel Committee on Banking Supervision, July 2015. URL: <http://www.bis.org/bcbs/publ/d330.pdf> [in English]
3. *Osnovni pryntsypy efektyvnoho bankivskoho nahliadu (Osnovni Bazelski pryntsypy), Pryntsyp № 11* [Core principles for effective banking supervision (Core Basel Principles), Principle № 11]. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251> [in Ukrainian]
4. Olenchik, A. (2016). *Natsionalna systema harantuvannia vkladiv fizychnykh osib: vyklyky i priorityety. Materialy kruhloho stolu HO "Klub bankiriv" (23.12.2016)* [The national system of deposit guarantee: challenges and priorities. Materials of "Bankers' Club" meeting (23.12.2016)]. Kyiv [in Ukrainian]
5. *Ukrainskaya ruletk: grazhdane i biznes poteryali v bankakh-bankrotakh svyshe 300 mlrd griven. Mozhno li postroit' v Ukraine evropeiskuyu sistemu garantirovaniya vkladov* [Ukrainian roulette: citizens and business have lost over 300 billion UAH in bankrupt banks. Is it possible to build a European deposit guarantee system in Ukraine?]. URL: <http://forbes.net.ua/business/1416943-ukrainskaya-ruletka-grazhdane-i-biznes-poteryali-v-bankah-bankrotah-svyshe-300-mlrd-griven> [in Russian]
6. Syrota, V., Skolotiani, Yu. (2017, February 18). *Natsbank i Fond harantuvannia vkladiv: pohana hra dvokh "politseiskyykh" z velycheznyim minusom dlia suspilstva* [The National Bank and the Deposit Guarantee Fund: the bad game of two "policemen" with a huge disadvantage for society]. *Dzerkalo tyzhnia. Ukraina* [ZN.UA]. URL: <http://gazeta.zn.ua/finances/nacbank-i-fond-garantirovaniya-vkladov-plohaya-igra-dvuh-policeyskiykh-s-ogromnym-minusom-dlya-obschestva-.html> [in Ukrainian]

Отримано 24.02.17 та оновлено 16.03.17

Гаркавенко В.И., научный сотрудник отдела финансов реального сектора ГУ "Институт экономики и прогнозирования НАН Украины", ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, e-mail: gvi1953@ukr.net,

Шаповал Ю.И., младший научный сотрудник отдела денежно-кредитных отношений ГУ "Институт экономики и прогнозирования НАН Украины", ул. Панаса Мирного, 26, Киев, 01011, e-mail: shapovaljulia@ukr.net

“ОЧИЩЕНИЕ” БАНКОВСКОГО СЕКТОРА В УКРАИНЕ: ЦЕНА ДЛЯ ОБЩЕСТВА И ГОСУДАРСТВА

Исследованы зарубежная и отечественная практики выведения с рынка проблемных банков. Рассмотрены основные проблемы банковского сектора в Украине вследствие масштабного выведения банков с рынка. Обоснованы практические рекомендации по улучшению ситуации в банковской системе.

Ключевые слова: Национальный банк Украины, Фонд гарантирования вкладов физических лиц, неплатежеспособный банк, временная администрация, ликвидация, потери государственного бюджета.

Harkavenko V.I., scientific fellow, Department of real sector finances, Institute for Economics and Forecasting National Academy of Sciences of Ukraine, 26, Panasas Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, e-mail: gvi1953@ukr.net,

Shapoval Iu.I., junior scientific fellow, Department for monetary relations, Institute for Economics and Forecasting National Academy of Sciences of Ukraine, 26, Panasas Myrnoho Str., Kyiv, 01011, Ukraine, e-mail: shapovaljulia@ukr.net

“MOPPING UP” BANKING SECTOR IN UKRAINE: THE VALUE FOR SOCIETY AND STATE

Authors examine the world experience of work with insolvent banks. The mechanism of liquidation as the most common procedure of working with insolvent banks in Ukrainian practice is determined. The shortcomings of Ukrainian legislation in the context of the evidence for bank classifications as insolvent and failing are defined. The main grounds of denying Deposit Guarantee Fund (DGF's) claims and the cancellation of NBU's decisions on referring banks to the insolvent ones are found out. The main causes of bad debts growth, which resulted in the losses of the banking system, are outlined. The assessment of banks scales, which have been taken off the market in 2014–2017, is presented. It is noted that the process of “mopping up” the banking sector led to a sharp increase in the financial burden on DGF, which, in turn, was forced to borrow in the government. The analysis of insolvent banks' assets is presented. Facts of biased evaluation of property rights claims under credit agreements and assets evaluation, that reflects the hopelessness of bank's money return, are established. The growth of state debt of Ukraine due to devaluation of the national currency and the issue of internal bonds, tax gaps as consequences of “mopping up” the banking sector is revealed. The ways of negative impact minimization of “mopping up” Ukrainian banking sector by adequate NBU's execution of supervision and controlling functions, increase in transparency and efficiency of DGF's and State Financial Monitoring Service of Ukraine's activities, improvement of a legal mechanism of banks' investors and creditors protection are proved.

Keywords: National bank of Ukraine, Deposit Guarantee Fund, insolvent bank, temporary administration, liquidation, losses for the state budget.